

[باقر قربانی زرین*]

سال‌ها پیش، در اواخر دهه شصت که مشغول گردآوری، شرح و تحقیق اشعار عمومی گرامی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله)، جناب ابوطالب (علیه السلام) بودم^۱ در بین آثار معاصران، به نام مرحوم علامه سردار کابلی برخوردی که قصیده لامیه ابوطالب را شرح کرده بود؛ اما نسخه آن را نیافته و تنها به ذکر نام آن در کتاب خود بسنده کردم^۲. چندی پیش فاضل متبّع جناب آقای عبدالحسین طالعی به این جانب خبر داد که نسخه این شرح به خط خود آن مرحوم پیدا شده است و از این بنده خواست که مقاله‌ای درباره معرفی این نسخه بنگارم. من نیز با کمال میل پذیرفتم و اینک این نوشتار را تقدیم می‌دارم:

حضرت ابوطالب (علیه السلام) به اصطلاح جزء شاعران مُخَضَّم^۳ بود که هم دوره جاهلیت و هم دعوت پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) را درک کرده بود.

ابن سَلَام جَمَحی، ادیب سخن‌سنج عرب (م ۲۳۱ ق) که کتاب ارزشمند او با عنوان طبقات فحول الشعراء از گنجینه‌های ادبیات عربی محسوب می‌شود، آنگاه که از شاعران مکه نام می‌برد، جزء شاعران سرآمد و توانای آنجا از جناب ابوطالب نیز یاد می‌کند^۴ و در جای دیگر^۵ از آن جناب با عنوان «شاعر جید الکلام» یاد و تصریح می‌کند که برترین سروده‌اش همان است که در مدح رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) سروده و در آن به

* دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

۱. این کتاب با عنوان الدرة الغراء فی شعر شیخ البطحاء به چاپ رسید. برای تفصیل بیشتر به فهرست منابع رجوع کنید.

۲. رک: قربانی زرین، باقر، الدرة الغراء فی شعر شیخ البطحاء، ۱۱۹.

۳. یکی از معانی مُخَضَّم در لغت، شتری است که نیمی از گوشش را بریده باشند. اصل لغت، خضومه و به معنای چیزی است که در میان قرار گرفته باشد. رک: ابن منظور، محمد بن مکرّم، لسان العرب، ۴/۱۲۵، ذیل «خضرم».

۴. ابن سَلَام جمحی، محمد، طبقات فحول الشعراء، ۱/۲۳۱.

۵. همان، ۱/۲۳۴ و ۲۳۵.

داستان استسقا^۱ اشاره کرده است. ابن سلام جمحی^۲ از نوشته یوسف بن سعد که یک صد سال پیش نگاشته شده بود، خبر می دهد که ذکری از این قصیده جناب ابوطالب در آن به میان آمده بوده است؛ البته با ذکر این نکته که ابیاتی بدان قصیده افزوده شده است. مطابق تحقیق دکتر ناصرالدین اسد^۳، یوسف بن سعد جمحی از بزرگان تابعان بوده و نوشته او باید در نیمه دوم قرن نخست هجری نگاشته شده باشد. این مسئله بیانگر مقام بلند ادبی جناب ابوطالب است که در سده نخست هجری با توجه به این نکته که بیشتر اشعار به طور شفاهی روایت و نقل می شد این سروده ابوطالب به کتابت درآمده بوده است. نکته دیگری که در بررسی سروده های ابوطالب حائز اهمیت است آگاهی های تاریخی است که در دل این سروده ها نهفته است و برای تحقیقات ادبی - تاریخی بس سودمند است^۴.

قصیده لامیه ابوطالب علیه السلام که در دفاع از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و در بحر طویل سروده شده، در منابع کهن تاریخی آمده است. ابن کثیر می گوید این قصیده بس رساست و کسی جز ابوطالب نمی تواند سراینده آن باشد و این سروده از «معلقات سبع» استوارتر و پرمعناتر است^۵. ابن ابی الحدید^۶ نیز از قول حامیان جناب ابوطالب نقل کرده که شهرت این قصیده به اندازه شهرت قصیده «قَفَا بُک» امریء القیس است.

۱. در بیت:

وَأَبْيَضُ يُسْتَسْقَى الْغَمَامُ بَوَجْهَهُ رِبْعُ الْيَتَامَى عَصْمَهُ لِأُرَامِلِ

به داستان استسقا (طلب کردن باران به برکت روی پیامبر صلی الله علیه و آله) اشارت رفته است. برای تفصیل بیشتر رک: قسطلانی، احمد بن محمد، ارشاد الساری لشرح صحیح البخاری، ۲/ ۲۳۷ و ۲۳۸.

۲. ابن سلام جمحی، محمد، همان.

۳. اسد، ناصرالدین، مصادر الشعر الجاهلی و قیمتها التاريخية، ۱۵۹.

۴. برای تفصیل و ذکر آن وقایع رک: قربانی ززین، باقر، دیوان ابوطالب، ۳۴.

۵. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، البداية و النهایة، ۵۷/۳.

۶. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغة، ۷۸/۱۴.

ابن اسحاق^۱، ابن هشام^۲ و ابن کثیر^۳، ابیاتی از این قصیده را آورده‌اند^۴ و برخی نیز آن را شرح کرده‌اند از جمله سهیلی (م ۵۸۱ ق) در *الروض الأنف*^۵، بغدادی (م ۱۰۹۳ ق) در *خزانة الأدب*^۶ و از معاصران نیز مفتی میرعباس لکهنوی، شیخ جعفر نقدی، علی فهمی و علامه سردار کابلی^۷.

مرحوم علامه حیدرقلی خان معروف به سردار کابلی به گفته خود در روز سه‌شنبه ۱۸ محرم الحرام ۱۲۹۳ ق در کابل زاده شد^۸. خاندان او اصالتاً از قزلباش‌های ایرانی بودند که در افغانستان سکونت داشتند و پس از اشغال افغانستان به دست انگلستان، در ۱۲۹۷ ق به هندوستان مهاجرت می‌کنند.

سردار کابلی در آنجا علاوه بر فارسی و عربی، زبان‌های هندی، سانسکریت، لاتینی، انگلیسی و عبری را نیز فرا می‌گیرد و سپس به نجف اشرف می‌رود و در محضر عالمان بزرگ آنجا شاگردی کرده به درجه اجتهاد نائل می‌شود^۹. وی سپس به کرمانشاه رفته و در آنجا ساکن می‌شود و با دختر صدر الشریعة از نوادگان آقا وحید بهبهانی ازدواج می‌کند. بدین گونه علامه سردار کابلی با خاندان وحید بهبهانی نسبت سببی پیدا می‌کند^{۱۰}.

۱. ابن اسحاق، محمد، *سیره ابن اسحاق*، ۱۵۶.

۲. ابن هشام، عبدالملک بن هشام، *السيرة النبوية*، ۱۷۲/۱ - ۱۷۶.

۳. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، همان، ۵۳/۳ - ۵۷.

۴. برای دیگر منابع رک: قربانی ززین، باقر، *الدرة الغراء فی شعر شیخ البطحاء*، ۱۱۹.

۵. سهیلی، عبدالرحمن، *الروض الأنف*، ۸۲/۳ - ۱۰۶.

۶. بغدادی، عبدالقادر، *خزانة الأدب*، ۵۶/۲ - ۷۵.

۷. رک: آقابزرگ طهرانی، محمد محسن، *الذریعة*، ۴/۱۴؛ قربانی ززین، باقر، همان.

۸. واعظ خیابانی، علماء معاصرین، ۲۹۵.

۹. برای آشنایی با اجازات اجتهاد او رک: مدرس تبریزی، محمدعلی، *ریحانة الادب*، ۱۳/۳؛ مشار،

خان بابا، مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی، ۹۸۳/۲.

۱۰. رک: دوانی، علی، وحید بهبهانی، ۳۶۳.

سرانجام مرحوم سردار کابلی در جمادی الأولى ۱۳۷۲ ق در کرمانشاه پس از عمری مجاهدت علمی از دنیا رفت و پس از انتقال به نجف اشرف در وادی السلام به خاک سپرده شد. سید محمدحسن آل طالقانی تاریخ وفات وی را در ماده تاریخی در ۵ بیت به نظم کشید^۱.

دانش سرشار سردار کابلی از نوشته‌های او هویداست. ترجمه انجیل بازنابا به زبان فارسی، سرودن منظومه‌هایی در علم کلام، تألیف آثاری درباره وزن و مکیال، علم جغرو اعداد، ترجمه المراجعات مرحوم شرف‌الدین با نام مناظرات و ... نمونه‌هایی از نوشته‌های اوست^۲.

کتاب تحفة الأجلّة فی معرفة القبلة سردار کابلی که ترجمه فارسی آن را خانه ریاضیات اصفهان در سال ۱۳۸۹ به چاپ رساند، از آثار ارزشمند آن مرحوم است. به گفته مرحوم علامه طباطبایی در تفسیر المیزان^۳، این کتاب با بیانی ریاضی و فراهم آوردن جدول‌های گوناگون، قبله شهرهای مختلف را تعیین کرده است. آشنایی و اشتغال مرحوم سردار کابلی با علم کیمیا نیز حکایتی شنیدنی دارد^۴. سردار کابلی بر الغدیر مرحوم علامه امینی نیز تقریظی نگاشته که در آغاز جلد ۹ الغدیر، صفحه ۷۰-۷۱ به چاپ رسیده است^۵.

و اما شرح مرحوم سردار کابلی بر قصیده لامیه ابوطالب که در ۱۰۴ صفحه نگارش یافته و در روز پنج‌شنبه ۱۷ ذی‌القعدة ۱۳۴۸ ق آغاز و در روز جمعه ۲۳ ماه صفر

۱. رک: آقابزرگ طهرانی، محمد محسن، نقباء البشر، ۶۹۵.

۲. برای تفصیل بیشتر رک: همان، ۶۹۶-۶۹۹؛ مشار، خان بابا، همان، ۹۸۳/۲.

۳. طباطبایی، محمدحسین، المیزان، ۳۳۶/۱.

۴. رک: شبیری زنجانی، سید موسی، جرعه‌ای از دریا، ۲۳۶/۱ و ۲۳۷.

۵. کتاب‌های مستقلى نیز درباره زندگانی مرحوم سردار کابلی نگاشته شده است. از جمله: زندگانی سردار کابلی از مرحوم کیوان سمیعی، چاپ انتشارات زوار، تهران ۱۳۶۳؛ و کتاب سردار کابلی ستاره خاور از سید حسن احمدی نژاد بلخی که سازمان تبلیغات اسلامی آن را در سال ۱۳۷۲ منتشر کرده است.

۱۳۵۰ ق پایان یافته است از آثار ارزشمند آن مرحوم است. ابیات قصیده براساس السيرة النبوية ابن هشام و بیش از ۹۰ بیت است. برخی از ویژگی‌های این شرح عبارت است از:

۱ - مراجعه فراوان به کتاب‌های معتبر لغت همچون: اساس البلاغة زمخشری (ص ۲)، تاج العروس زبیدی (ص ۳، ۷۹)، صحاح اللغة جوهری (ص ۵)، فقه اللغة ثعالبی (ص ۱۲)، القاموس المحيط فیروزآبادی و شرح آن (ص ۱۳، ۲۴)، مجمع البحرین طریحی (ص ۲۵)، المحکم ابن سیده (ص ۲)، مختار الصحاح رازی (ص ۷)، المخصّص ابن سیده (ص ۱۳)، المصباح المنیر فیومی (ص ۷۹، ۸۴)، مفردات راغب اصفهانی (ص ۴) و نهایه ابن اثیر (ص ۴).
۲ - طرح گسترده مباحث نحوی و اشاره به اختلاف بصریان و کوفیان (ص ۳، ۱۳، ۶۲، ۹۴).

۳ - اشاره به مباحث صرفی (ص ۶، ۱۲، ۱۹، ۴۹).

۴ - استشهاد به آیات قرآن کریم (ص ۷، ۹، ۱۱، ۱۹).

۵ - استشهاد به احادیث (ص ۷، ۱۴، ۱۵، ۶۱).

۶ - نقل قول از مؤلفان کهن مانند ابن انباری (ص ۷۳)، بغدادی (ص ۳)، بیضاوی (ص ۸۳، ۹۹)، زرکشی (ص ۴۱)، زمخشری (ص ۹۹)، سهیلی (ص ۱۴، ۵۴)، سیبویه (ص ۲۴، ۸۵)، شلوپین (ص ۷۴)، طبرسی (ص ۱۹)، طبری (ص ۹)، فارسی (ص ۷۴)، مقّری (ص ۸۴)، نَحّاس (ص ۷۷) و یاقوت حموی (ص ۲۵، ۵۴).

۷ - استشهاد به سروده‌های دیگر شاعران مانند ابو ذؤیب هذلی (ص ۲۵)، أسود بن یعفر (ص ۱۱)، امریء القیس (ص ۶۸)، زهیر بن ابی سُلمی (ص ۱۱)، شَمّاخ (ص ۱۳)، عنتره العبسی (ص ۳۲)، عمرو بن کلثوم (ص ۷۸)، لبید بن ربیعَة (ص ۱۱) و متلمّس (ص ۹۱).

- ۸ - اشاره به امثال (ص ۵۷).
- ۹ - اشاره به مباحث عروضی (ص ۱۸ - ۱۹، ۲۹، ۶۹).
- ۱۰ - اشاره به مباحث بلاغی (ص ۱۵، ۴۹، ۶۰، ۷۴).
- ۱۱ - پرداختن به برخی مباحث تاریخی (ص ۴۱ - ۴۲، ۸۰ - ۸۱).
- ۱۲ - برخی مباحث متفرقه همچون بحث از وزن، مکیال و مثقال شرعی (ص ۴۸ - ۴۹) و بحث از کهنات و کُهان (ص ۷۴).
- به واقع این شرح مشحون از مباحث لغوی، ادبی، تاریخی و دینی است و بیانگر تضلع مؤلف مرحوم آن در ادبیات عربی است.
- امیدوارم - به خواست خداوند متعال - هرچه سریع‌تر این نسخه را تصحیح و با مقدمه و تعلیقات به چاپ رسانم. بمنتّه و توفیقه.

- ۱- آقابزرگ طهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشيعة، بیروت ۱۴۰۳ ق.
- ۲- _____، نقباء البشر فی القرن الرابع عشر، القسم الثاني، الجزء الأول، مع تعليقات السيد عبدالعزيز الطباطبائي، مشهد ۱۴۰۴ ق.
- ۳- ابن ابی الحديد، عبد الحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغه، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره ۱۳۸۷ ق / ۱۹۶۷ م.
- ۴- ابن اسحاق، محمد، سیره ابن اسحاق، تحقیق د. سهیل زکار، بیروت ۱۳۹۸ ق / ۱۹۷۸ م.
- ۵- ابن سلام جمحی، محمد، طبقات فحول الشعراء، تحقیق محمود محمد شاکر، قاهره ۱۹۵۲ م.
- ۶- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، البداية والنهاية، مصر ۱۳۵۱ ق / ۱۹۳۲ م.
- ۷- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، تحقیق علی شیری، بیروت ۱۴۱۲ ق / ۱۹۹۲ م.
- ۸- ابن هشام، عبد الملک بن هشام، السيرة النبوية، گوتین ژن ۱۸۵۹ م.
- ۹- اسد، ناصرالدین، مصادر الشعر الجاهلی وقيمتها التاريخية، بیروت ۱۹۸۸.
- ۱۰- امینی، عبد الحسین، الغدير، بیروت ۱۳۹۷ ق / ۱۹۷۷ م.
- ۱۱- بغدادی، عبد القادر، خزنة الأدب ولب لباب لسان العرب، تحقیق عبدالسلام هارون، قاهره بی تا.
- ۱۲- دوانی، علی، وحید بهبهانی، انتشارات امیرکبیر، تهران ۱۳۶۲.
- ۱۳- سهیلی، عبدالرحمن، الروض الأنف فی شرح السيرة النبوية لابن هشام، تحقیق عبدالرحمن الوکیل، قاهره ۱۳۸۹ ق / ۱۹۶۹ م.
- ۱۴- شبیری زنجانی، سید موسی، جرعه ای از دریا، قم، ۱۳۹۰.
- ۱۵- طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت ۱۳۹۳ ق / ۱۹۷۳ م.
- ۱۶- قربانی ززین، باقر، الدرة الغراء فی شعر شیخ البطحاء، جمع و تحقیق و شرح، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و بنیاد دائرة المعارف اسلامی، تهران ۱۳۷۴.
- ۱۷- _____، دیوان ابوطالب، مجله گلستان قرآن، سال سوم، ش ۲۸ (پیاپی ۷۲)، مهر ۱۳۷۹، تهران.
- ۱۸- قسطلانی، احمد بن محمد، ارشاد الساری لشرح صحیح البخاری، بیروت بی تا.
- ۱۹- مدرّس تبریزی، محمد علی، ریحانة الادب، تهران ۱۳۷۴.
- ۲۰- مشار، خان بابا، مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی، تهران ۱۳۴۰.
- ۲۱- واعظ خیابانی، علماء معاصرین، تهران ۱۳۶۶ ق.